

KONCEPCJA FILOZOFII W MYŚLI KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

Wstęp

Pytanie o istotę filozofii ma znaczenie fundamentalne. Chodzi bowiem o zakres kompetencji badawczych filozofii, zwłaszcza w kontekście jej metodologicznych i problemowych związków z naukami szczegółowymi. Warto zatem przypomnieć intelektualny wysiłek w tym zakresie Kazimierza Twardowskiego – charyzmatycznego twórcy lwowskiej szkoły filozoficznej, która w pierwszej połowie XX wieku stała się niekwestionowanym centrum polskiego życia filozoficznego¹.

Twardowski tworzył i modyfikował koncepcję filozofii na wszystkich etapach działalności badawczej. Pierwsze wzmianki o istocie filozofii znajdują się bowiem już w habilitacji uczonego, publikowanej w roku 1894, natomiast ostatnie, większe uwagi na ten temat Twardowski przedstawił

w roku 1930, na początku ostatniego cyklu wykładów pt. „Historia filozofii w zarysie”². Rzetelne studium tego problemu musi zatem obejmować lata 1894–1930. W swojej refleksji metafizycznej Twardowski pisze o znaczeniu i funkcjach filozofii w wielu kontekstach – naukowym, historycznym, dydaktycznym oraz pragmatycznym. Te powiązane ze sobą składniki tworzą intrygującą, wieloaspektową koncepcję filozofii, ale z drugiej strony, ujawniają się w niej także pewne sprzeczności, których Twardowski nie wyjaśnił w sposób przekonujący.

Filozofia jako zespół nauk filozoficznych

Koncepcja filozofii jako nauki składającej się z wielu dyscyplin ukształtowała

¹ Izidora Dąmbska z wyczuwalnym wzruszeniem pisze po latach o niepowtarzalnym, intelektualnym klimacie, który powstał w okresie działalności Twardowskiego we Lwowie. Wspomina, że ideał filozofa, który tworzył „[...] bliski był ideałowi mędrca starożytnych, wzorowanemu na postaci Sokratesa. Miał w sobie Twardowski coś z Sokratesa; i w nacisku, jaki kładł na metodę pracy naukowej, i w postulatcie jasności i bezkompromisowości swojej etyki i w wielkiej odwadze cywilnej. I w tym, że jak Sokrates był łowcą dusz” (I. Dąmbska, *Czterdzieści lat filozofii we Lwowie. 1898–1938*, „Przegląd Filozoficzny” 1948, z. 1–3, s. 17–18).

² Zob. K. Twardowski, *Zur Lehre von Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen. Eine psychologische Untersuchung*, Wien 1894. Polski przekład habilitacji Twardowskiego ukazał się w: K. Twardowski, *O treści i przedmiocie przedstawień*, tłum. I. Dąmbska, w: tenże, *Wybrane pisma filozoficzne*, Warszawa 1965, s. 3–91. Wykłady dwugodzinne Twardowskiego w Uniwersytecie Lwowskim pt. „Historia filozofii w zarysie” rozpoczęły się w dniu 2 października 1930 roku i były realizowane w trzech trymestrach roku akademickiego 1930/1931. W archiwum Kazimierza Twardowskiego znajduje się uzupełnienie do wykładów pt. *Historia filozofii w zarysie*. Zob. Cyfrowe Archiwum Połączonych Bibliotek Wydziału Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk oraz Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (dalej jako CAPB).

się w refleksji uczonego stosunkowo szybko – w pierwszych latach jego działalności we Lwowie. Twardowski później nieco ją modyfikował, ale przekonania, że filozofia jest nauką już nigdy nie kwestionował.

Warto przypomnieć, że na sposób myślenia lwowskiego uczonego o istocie filozofii pewien wpływ miała nauka w wiedeńskim Terezjanum – elitarnym gimnazjum męskim, w którym Twardowski kształcił się w latach 1877–1885. Nauczyciele tej szkoły motywowali swoich wychowanków do wytrwałej, metodycznej pracy i kształtowali przekonanie o wartości poznawczej wiedzy naukowej. Twardowski, wspominając lata młodości spędzone w Terezjanum, przywołuje postać Fryderyka Berndta – historyka, który prowadził też zajęcia z propedeutyki filozofii³. Istotny jest fakt, że w Terezjanum młody Twardowski uczył się właśnie propedeutyki filozofii, która wówczas była kursem logiki formalnej i psychologii empirycznej. Naukowy status tej dyscypliny był wówczas oczywisty a jednocześnie, co ważne, uznawano ją za integralny składnik filozofii. Prawdopodobnie taki sposób nauczania propedeutyki filozofii już wtedy utrwalił w umyśle Twardowskiego przekonanie, że badania psychologiczne i ćwiczenia z logiki to w istocie podstawowe składniki wiedzy filozoficznej. Można powiedzieć, że wtedy powstał wstępny zarys koncepcji filozofii naukowej rozumianej jako grupa dyscyplin.

Drugi kontekst jest bardziej istotny, gdyż określa nie tylko sposób definiowania istoty filozofii przez Twardowskiego, ale ujawnia się wyraźnie także w innych

składnikach jego myśli. Mam na myśli intelektualny wpływ osobowości Franza Brentana – austriackiego filozofa, którego wykładów słuchał Twardowski podczas studiów w Uniwersytecie Wiedeńskim. Stosunkowo szybko wiedeński nauczyciel filozofii stał się dla niego mistrzem i duchowym przewodnikiem. Po wielu latach, wspominając te spotkania, Twardowski pisał:

Franciszek Brentano stał się dla mnie wzorem badacza niewzruszenie dążącego do poznania prawdy filozoficznej i nauczyciela filozofii skupiającego wokół siebie w duchu antycznym uczniów jako młodszych przyjaciół. Od niego nauczyłem się dążenia do bezwzględnej rzeczowości oraz metody rozważania i badania zapewniającej – o ile to możliwe – osiągnięcie takiej rzeczowości⁴.

Brentano, a ściślej tezy przedstawione w jego pracy z roku 1895 pt. *Die vier Phasen der Philosophie und ihr augenblicklicher Stand*⁵, wpłynęły także na wzmocnienie przekonania Twardowskiego, że filozofia, chcąc odzyskać znaczenie wśród innych nauk, musi także być zespołem dyscyplin naukowych. Fascynacja sposobem myślenia Brentana o zadaniach filozofii ujawnia się wyraźnie w krótkim artykule sprawozdawczym, napisanym bezpośrednio po lekturze tej pracy⁶. Twardowski uznaje w nim

³ Twardowski podkreślał, że umiejętność dydaktyczna i determinacja Fryderyka Berndta: „[...] przyzwyczajanie nas do zwięzłego, rzeczowego, prostego sposobu wyrażania się nie pozostało w moim przypadku bez rezultatów” (Tenże, *Autobiografia filozoficzna (około 1926 r.)*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa seria” 1992, nr 1, s. 20).

⁴ K. Twardowski, *Autobiografia filozoficzna*, dz. cyt., s. 23. O zakresie inspiracji myślą Brentana w refleksji metafizycznej Twardowskiego w: I. Dąbka, *Franciszek Brentano a polska myśl filozoficzna. Kazimierz Twardowski i jego szkoła. Referat wygłoszony podczas sympozjum w Grazu (4–8 września 1977 r.) zorganizowanego z okazji sześćdziesiątej rocznicy śmierci Brentana*, „Ruch Filozoficzny” 1979, nr 1–2, s. 1–10.

⁵ Zob. F. Brentano, *Cztery fazy filozofii i jej stan obecny*, Stuttgart 1895 [tłum. własne].

⁶ Zob. K. Twardowski, *Franciszek Brentano a historia filozofii*, „Przełom” 1895, nr 11, s. 335–346.

słuszność tezy Brentana, że historia trzech epok filozofii europejskiej – starożytnej, średniowiecznej i nowożytnej – to sekwencja czterech powtarzających się faz. Pierwsza jest zawsze okresem rozkwitu filozofii, natomiast w trzech kolejnych etapach ujawnia się tendencja spadkowa, czyli wyraźne obniżenie prestiżu i znaczenia filozofii wśród innych nauk. Co istotne, Twardowski podziela przekonanie Brentana, że ostatnia faza upadku kończy się właśnie u schyłku wieku XIX, a filozofia, w swoim dążeniu do unaukowieńnięcia swoich metod badawczych, już niebawem uzyska należny jej prestiż oraz realny wpływ na rozwój innych nauk.

Albowiem stoimy u początku nowej fazy. Wszystko wre i kipi. Jedni upatrują zbawienia w dogmatyzowaniu filozofii średniowiecznej, drudzy w psychofizyce, trzeci w pozytywizmie, inni w spirytyzmie, inni w zniesieniu zupełnym filozofii i wyrugowaniu jej z szeregu umiejętności. Wobec tego zamętu zdań i kierunków chłodną trzeba mieć głowę i nie pytać się o radę własnych upodobań, lecz należy zwrócić oczy ku historii, którą już starożytni nauczycielką naszą nazywali⁷.

Taka diagnoza ówczesnego kontekstu rozwoju filozofii spowodowała, że Twardowski, idąc tropem rozumowania Brentana, zaczyna tworzyć koncepcję filozofii naukowej, jako grupy dyscyplin. Ten kierunek poszukiwań widoczny jest już w habilitacji, w której filozof określa metafizykę jako naukę o przedmiotach ogólnych⁸.

⁷ Tamże, s. 346.

⁸ Twardowski twierdził, że przedmiotem badań metafizycznych są zarówno przedmioty fizyczne, jak i psychiczne, nierealne i realne, nieistniejące i istniejące. Problematyka tak rozumianej metafizyki różniła się od zakresu badawczego nauk szczegółowych, które wprawdzie także

Program filozofii naukowej, już w szerszym zakresie, przedstawił Twardowski w swoim pierwszym lwowskim wykładzie pt. „O pojęciu filozofii”, który wygłosił 15 listopada 1895 roku. W tym ujęciu, oprócz metafizyki, wymienia inne nauki filozoficzne: psychologię, logikę, etykę i estetykę. W wykładzie wstępnym uczony podkreśla szczególny status metafizyki, ponieważ zakres jej kompetencji badawczych jest częściowo wspólny z przedmiotem nauk przyrodniczych oraz innych nauk filozoficznych⁹. Jednocześnie Twardowski jest wyraźnie rozczarowany faktem, że myśliciele często nie uświadamiają sobie w pełni naukowego statusu badań filozoficznych.

Gdy wszyscy, co uprawiają filozofię, głęboko się przejmą jej posłannictwem naukowym, wtedy już nie będą dzielić się na kierunki i kierunczki, na zwolenników rozmaitych systematów i systematików, lecz dążąc wspólnymi środkami do wspólnego celu, zgodnie będą kroczyć drogą sumiennego i [...] przystępnego badania ku prawdzie – nie wynosząc się jedni nad drugich¹⁰.

Dążenie do jednej, bezwzględnej prawdy uznaje więc za podstawowe kryterium,

zajmowały się przedmiotami naszych przedstawień, ich cechami i prawami wzajemnego oddziaływania, niemniej w naukach szczegółowych istotne było wyodrębnienie tych obiektów w określonej grupie. Zob. K. Twardowski, *O treści i przedmiocie przedstawień*, dz. cyt., s. 33.

⁹ „A metafizyka – stwierdza Twardowski – będąca gałęzią filozofii, zajmuje się przedmiotami pozostającymi w bliskiej styczności tak z przedmiotami nauk przyrodniczych, jak i przedmiotami reszty nauk filozoficznych i tworzy między tymi obszarami wiedzy ludzkiej ścisły związek, ugruntowany na wspólności pewnych zagadnień” (K. Twardowski, *Wykład wstępny w Uniwersytecie Lwowskim*, w: tenże, *Myśl, mowa i czyn*, część I, red. A. Brożek i J. Jadacki, Kraków 2013, s. 460). Tekst wykładu wstępnego publikowano po raz pierwszy w „Principia” 1994, t. 8–9, s. 225–236.

¹⁰ K. Twardowski, *Wykład wstępny*, dz. cyt. s. 467.

które odróżnia rzetelne badanie naukowe, należycie uzasadnione w sądach i teoriach, od rozważań odkrywających prawdy względne, często inspirowanych jakąś ulotną ideologią czy doraźnym interesem¹¹. Akcentowanie wartości dążenia do prawdy – już na początku działalności badawczej Twardowskiego we Lwowie – ujawnia niewątpliwie szerszy kontekst aksjologiczny tych rozważań. Można zaryzykować tezę, że będzie on jeszcze bardziej widoczny w jego późniejszych publikacjach, dotyczących zagadnień metafizycznych.

Kolejną próbą definiowania istoty filozofii są analizy Twardowskiego zamieszczone w artykule pt. *Psychologia wobec fizjologii i filozofii*¹². W tej pracy uczony klasyfikuje nauki filozoficzne na podstawie właściwości przedmiotów badanych w jej poszczególnych dyscyplinach, z czego wynika również sposób ich poznawania.

Tą cechą wspólną jest pewna właściwość przedmiotów, którymi się nauki filozoficzne zajmują. Wszystkie nauki filozoficzne badają bowiem przedmioty, które nam są dane albo wyłącznie w doświadczeniu wewnętrznym, albo zarówno w doświadczeniu wewnętrznym, jak i doświadczeniu zewnętrznym. Z takiego określenia przedmiotu nauk filozoficznych łatwo wyprowadzić poszczególne gałęzie filozofii¹³.

Twardowski wymienia więc poszczególne nauki filozoficzne: psychologię, logikę,

teorię poznania, estetykę, etykę, filozofię prawa, filozofię religii i filozofię historii. Zauważmy, że w grupie dyscyplin filozoficznych pojawiły się trzy nauki, których nie wymienił w wykładzie wstępnym. Stało się tak, ponieważ Twardowski myślał już zapewne o modyfikacji swojej koncepcji filozofii. Antycypacją tego pomysłu jest właśnie tendencja do powiększania liczby nauk filozoficznych.

W tym ujęciu struktury filozofii to psychologia jest podstawową dyscypliną, a ściślej, psychologia empiryczna¹⁴. Uczony podkreśla bowiem w tej pracy, że przedmiotem badań psychologicznych są obiekty dane nam wyłącznie w doświadczeniu wewnętrznym. Przedstawiciele innych nauk filozoficznych, nawet jeśli ich przedmioty poznawane są także w doświadczeniu zewnętrznym, powinni jednak uwzględniać psychiczną naturę czynności poznawczych i w konsekwencji muszą uznać wielkie znaczenie introspekcji dla własnych badań. Akcentowanie przez Twardowskiego znaczenia psychologii wśród innych nauk filozoficznych jest niewątpliwie świadectwem wpływu koncepcji Brentana, w której psychologia – jako nauka badająca obiekty dane nam

¹⁴ W tym czasie Twardowski tłumaczy Henrykowi Struvemu, w jaki sposób należy definiować możliwości badawcze psychologii empirycznej oraz innych nauk filozoficznych. „Nie uznaję – stwierdza – dwójakiej psychologii: filozoficznej i empirycznej. Psychologia jest tylko empiryczna [...]. Tak samo nie ma dwójakiej matematyki; albowiem filozoficzna matematyka jest właśnie filozofią matematyki, więc nauką, będącą częścią metafizyki, z jednej strony, a teorii poznania z drugiej. Tak samo filozofia historii i historia, filozofia przyrody i przyrodoznawstwo itd. Zaliczając psychologię do nauk filozoficznych, wcale nie muszę, a nawet nie mogę, zaliczyć do nich chemii, fizyki itd. Albowiem do nauk filozoficznych zaliczam tylko te, które opierają swe badania na doświadczeniu wewnętrznym – bądź wyłącznie, bądź zarówno na wewnętrznym, jak zewnętrznym. Przeto ani chemia, ani fizyka nie są naukami filozoficznymi” (*List Kazimierza Twardowskiego do Henryka Struvego, Lwów, 25 maja 1897 r.*, „Kwartalnik Filozoficzny” 1993, t. 21, z. 4, s. 118, przygotował do druku R. Jadczyk, w: K. Twardowski, *Mysł, mowa i czyn*, dz. cyt., s. 505).

¹¹ Tę kwestię Twardowski analizował szczegółowo w: tenże, *O tak zwanych prawdach względnych, Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy Fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900, s. 3–25.

¹² Zob. K. Twardowski, *Psychologia wobec fizjologii i filozofii*, „Przegląd Naukowy i Literacki” 1897, R. 30, s. 17–41.

¹³ Tamże, s. 109.

w spostrzeżeniu wewnętrznym – była także podstawową dyscypliną filozoficzną¹⁵.

Filozof uznaje również konieczność podziału nauk na podstawie stopnia ogólności badanych przedmiotów. Zastosowanie takiego kryterium powoduje, że zakres badawczy niektórych nauk filozoficznych okazuje się częściowo wspólny z obszarem kompetencji naukowych nauk niefilozoficznych. Ogólną nauką jest metafizyka, i w pewnym stopniu także logika oraz teoria poznania. Natomiast pozostałe nauki: psychologia, etyka, estetyka, filozofia religii, filozofia prawa i filozofia historii są naukami specjalnymi, tak jak inne nauki niefilozoficzne¹⁶.

Uczony stosuje więc w swojej koncepcji podwójne kryterium podziału kompetencji badawczych poszczególnych nauk filozoficznych – według sposobu poznawania ich przedmiotów oraz według stopnia ogólności tych obiektów. Rodzi to pewne wątpliwości, które podzielał również chyba sam Twardowski¹⁷. Niezbędne jest jasne, decydujące kryterium, na podstawie którego można by dokonywać dalszych podziałów w naukach filozoficznych, a z drugiej strony

jednoznacznie odróżniać te nauki od dyscyplin niefilozoficznych. Warta rozważenia wydaje się propozycja Jana Woleńskiego, który dostrzega pewną komplementarność dwóch interpretacji jego koncepcji filozofii – możliwości jej rozumienia w znaczeniu kolektywnym oraz dystrybutywnym.

Twardowski used two concepts of philosophy, collective and distributive. Philosophy, understood collectively, is a certain totality consisting of the various disciplines: history of philosophy, psychology, logic, ethics, aesthetics, theory of knowledge, metaphysics, and other more detailed ones, such as philosophy of law or philosophy of religion [...]. In the distributive sense, philosophical disciplines are those which investigate objects given to us in internal experience or in internal and external experience alike. Twardowski tried to substantiate by examples the view that both interpretations of philosophy correspond to one another, which is to say that any problem selected in the collective interpretation is also a problem in the distributive interpretation, and the co-extensionality of both concepts is an argument in favour of the claim that psychology belongs to the group of philosophical disciplines¹⁸.

¹⁵ Zob. F. Brentano, *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*, tłum. W. Galewicz, Warszawa 1999, s. 7–40.

¹⁶ K. Twardowski, *Psychologia wobec fizjologii i filozofii*, dz. cyt., s. 111.

¹⁷ W tekście, napisanym prawdopodobnie z roku 1910, pt. *Określenie filozofii* Twardowski stwierdza: „Filozofia nie jest nauką, lecz nazwą zbiorową kilku nauk [...]. Musi jednak istnieć jakieś kryterium, według którego należy rozstrzygnąć, które nauki zaliczyć do nauk filozoficznych, a które nie. Dziś toczy się spór między dwoma takimi głównymi kryteriami. Jedno podaje za istotną cechę nauk filozoficznych ich, tak zwaną, ogólność, drugie cechę tę widzi w introspekcyjnych – ostatecznie podstawach wszelkiej nauki filozoficznej. Zakres i wzajemne ustosunkowanie nauk filozoficznych przedstawia się odmienne według jednego i drugiego kryterium. Jedno liczy się bardziej ze stanem rzeczy historycznie ustalonym, drugie bardziej zdaje się wskazywać na kierunek, w którym przyszły pójdzie rozwój. Dziś stwierdzić należy stan przejściowy i jemu przypisać chwilejność i trudności w określaniu pojęcia filozofii” (K. Twardowski, *Określenie filozofii*, maszynopis z odręcznymi poprawkami, karta 1, CAPB. Tekst był także publikowany w: tenże, *Rozprawy i artykuły filozoficzne. Zebrał i wydał uczniowie*, Lwów 1927, s. 423).

¹⁸ „Twardowski używa dwóch koncepcji filozofii, kolektywnej i dystrybutywnej. Filozofia, rozumiana kolektywnie, jest pewną całością składającą się z różnych dyscyplin: historii filozofii, psychologii, logiki, etyki, estetyki, teorii poznania, metafizyki, i innych, bardziej szczegółowych, takich jak filozofia prawa lub filozofia religii [...]. W dystrybutywnym znaczeniu filozoficzne dyscypliny badają przedmioty dane w doświadczeniu wewnętrznym lub doświadczeniu wewnętrznym i zewnętrznym. Twardowski próbował na przykładach uzasadnić pogląd, że obydwie interpretacje filozofii nawzajem sobie odpowiadają, to znaczy, że dowolny problem wybrany w interpretacji kolektywnej jest też problemem w interpretacji dystrybutywnej, i że współ-ekstensjonalność obydwóch koncepcji jest argumentem na rzecz twierdzenia, że psychologia należy do grupy dyscyplin filozoficznych” [tłum. własne] (J. Woleński, *Logic and Philosophy in the Lvov-Warsaw School*, Dordrecht–Boston–London 1989, s. 37).

Uwagi Jana Woleńskiego, postulujące konieczność uwzględniania w koncepcji Twardowskiego dwóch kontekstów – kolektywnego i dystrybucyjnego – w pewnym stopniu wyjaśniają, dlaczego psychologia jest podstawową nauką w grupie dyscyplin filozoficznych. Z drugiej strony, wyróżniona pozycja psychologii ujawnia jednak inny fundamentalny problem, którego Twardowski nie rozwiązał w sposób przekonujący. Jeśli bowiem doświadczenie wewnętrzne umożliwia w ogóle badania naukowe we wszystkich dyscyplinach filozoficznych, to pojawia się pytanie, czy psychologowie nie wyznaczają w istocie przedmiotu badań dla innych nauk filozoficznych?¹⁹

Rzeczywiście, potencjał naukowy psychologii empirycznej, tak jak go rozumiał wówczas Twardowski, istotnie określał możliwy zakres kompetencji badawczych dla innych nauk filozoficznych. Warto jednak zauważyć, że około roku 1902, między innymi pod wpływem lektury *Badania logicznych* Edmunda Husserla, wyraźnie słabnie przekonanie Twardowskiego o podstawowym znaczeniu psychologii dla nauk filozoficznych. Mówi się w tym kontekście

o kwestionowaniu przez niego założeń psychologizmu – tendencji widocznej zarówno w jego koncepcji filozofii, jak też w innych składnikach jego refleksji²⁰.

Warto zauważyć, że psychologia – w pracach Twardowskiego powstałych po roku 1910 – chociaż nadal była nauką filozoficzną, to jednak jej status badawczy został zmodyfikowany. Będąc nauką filozoficzną, stała się zarazem dyscypliną pomocniczą dla wszystkich nauk humanistycznych. Takie ujęcie jej zadań jest już konsekwencją przemyśleń Twardowskiego, wynikających z własnej krytyki założeń psychologizmu. Kluczowe znaczenie miało w tym kontekście rozróżnienie czynności i wytworów psychicznych²¹, które umożliwiło uczonemu bardziej precyzyjne określenie zakresów badawczych nauk filozoficznych oraz humanistycznych. W odczycie pt. *Nauki humanistyczne a psychologia* Twardowski analizuje ten problem w sposób następujący:

Wytwory psychiczne same w sobie ulotne i nietrwałe, doznają jakby utrwalenia dzięki temu, że znajdują swój wyraz w trwałych wytworach psychofizycznych, to jest

O dystrybucyjnym znaczeniu Twardowskiego koncepcji filozofii także w: D. Łukasiewicz, *Poglądy filozoficzne Kazimierza Twardowskiego*, „Filo-Sofija” 2018, nr 40, s. 10. Warto przypomnieć, że Twardowski nie zaliczał historii filozofii do grupy nauk filozoficznych, mówiąc, że jest ona gałęzią historii. Zob. K. Twardowski, *O przygotowaniu naukowym do filozofii*, „Ruch Filozoficzny” 1919–1920, R. 5, nr 6, s. 99.

¹⁹ Na ten problem zwrócił uwagę Piotr Ziemiński. Zauważył, że Twardowski przyjmując, „[...] że cechą wspólną nauk filozoficznych jest to, iż wszystkie one badają przedmioty albo dane nam wyłącznie w doświadczeniu wewnętrznym, albo zarówno w doświadczeniu wewnętrznym, jak i zewnętrznym [...] musiał się zgodzić, że zajmują się one jedynie szczegółowymi zagadnieniami w całości opisywanymi przez psychologię. Każda próba ustanowienia dla nauk filozoficznych innego przedmiotu niż badane przez psychologię czynności umysłu, czyniłaby z filozofii nienaukową dziedzinę wiedzy” (P. Ziemiński, *Trzy uwagi na marginesie rozprawy Kazimierza Twardowskiego „Psychologia wobec fizjologii i filozofii”*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2000, nr 3, s. 249.

²⁰ Niektórzy badacze myśli Kazimierza Twardowskiego mają jednak wątpliwości, czy zrezygnował on całkowicie z założeń psychologizmu w późniejszym okresie swojej działalności naukowej. Zob. J. Woleński, *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Warszawa 1985, s. 40; S. Borzym, *Twardowski i szkoła lwowska przed rokiem 1918*, w: *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, red. S. Borzym, H. Floryńska, Warszawa 1986; J. Czerny, *Kazimierz Twardowski – współtwórca brentanowskiego programu filozofii*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 46; S. Borzym, *Myśl ontologiczna w ramach psychologizmu*, w: tenże, *Panorama polskiej myśli filozoficznej*, Warszawa 1993, s. 47–54.

²¹ Podział zjawisk psychicznych Twardowski uzasadnia szczegółowo w pracy *O czynnościach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza*, t. 2, Lwów 1912, s. 1–33. W tej rozprawie Twardowski twierdzi, że takie nauki jak: psychologia, logika, etyka i estetyka są jednocześnie naukami filozoficznymi i humanistycznymi.

w takich trwałych wytworach fizycznych, którym towarzyszyły wywierające na nie wpływ czynności psychiczne. Tym sposobem wytwory psychiczne nabierają nie tylko zapożyczonych od wytworów fizycznych trwałości, lecz także pozorów tym większej niezależności od czynności psychicznych, dzięki którym jedynie mogą istnieć naprawdę [...]. Wszystko to pozwala naukom humanistycznym operować wytworami psychicznymi w sposób odmienny od psychologii. Psychologia rozpatruje je w związku z czynnościami psychicznymi, niejako istniejące faktycznie w umysłach składniki faktów psychicznych, o ile zaś wytwory psychiczne związek ten zatracają, [...] o tyle usuwają się też z zakresu psychologii i przechodzą na teren nauk humanistycznych²².

Teoria opisująca istotę czynności oraz wytworów psychicznych, której znaczenie Twardowski konsekwentnie podkreśla po roku 1910, miała decydujący wpływ na dalszą modyfikację jego koncepcji filozofii, i to w podwójnym sensie. Po pierwsze, w rozmaitych tekstach z dojrzałego okresu jego twórczości naukowej ujawnia się tendencja do powiększania liczby nauk filozoficznych. Twardowski, powiększając tę liczbę, stosuje ponownie kryterium ogólności badanych przedmiotów. Co więcej, Twardowski, rozszerzając grupę dyscyplin filozoficznych, sugeruje, że może być ona jeszcze większa. Innymi słowy, kolektywne rozumienie filozofii uczony ciągle uznawał za właściwe ujęcie jej istoty.

²² K. Twardowski, *Nauki humanistyczne a psychologia*, odczyt wygłoszony dnia 12 października 1912 roku we Lwowie na 130. posiedzeniu naukowym Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, maszynopis z odręcznymi poprawkami, s. 10–11, CAPB. Odczyt był publikowany w: tenże, *Dwa odczyty*, do druku przygotowała I. Dąmbska, „Ruch Filozoficzny” 1976, t. 34, nr 1–2, s. 17–24.

Po drugie, warto zauważyć, że w dojrzałej fazie swoje działalności badawczej Twardowski chyba silniej akcentuje związki – metodologiczne i problemowe – pomiędzy zakresami kompetencji badawczych nauk filozoficznych oraz, z drugiej strony, nauk przyrodniczych i humanistycznych²³. W roku 1927 Twardowski pisze, że filozofia jest jednym z największych dóbr ludzkości i macierzą wszystkich nauk szczegółowych.

A gdy te nauki odpadły od pnia rzeczywistego, zaczynają się rozpraszać w daleko posuniętej specjalizacji, ona skupia je znowu w dokonywanej przez siebie syntezie; jest rodzicielką sięgających w głąb duszy ludzkiej zagadnień a zarazem wykazuje zwroty i drogi, wiodące ku coraz to nowym próbom rozwiązania tych zagadnień²⁴.

Tworząc koncepcje filozofii naukowej rozumianej jako grupa dyscyplin, wiedział jednak, że będzie musiał dokonywać w niej modyfikacji. Znaczenie tego pojęcia, zwłaszcza w ujęciu kolektywnym, ukształtowało się wprawdzie w historii europejskiej myśli filozoficznej, i w tym sensie miało swoje

²³ Twardowski – w treści wykładów wygłoszonych w roku akademickim 1926/1927 – stwierdza, że wyraz „filozofia” jest zbiorem, co najmniej, trzynastu nauk. „Na czym to bliższe związanie polega, to kwestia trudna, zawiła, i nie będziemy się nią tu zajmować – odegrał tu wielką rolę także rozwój historyczny tych nauk; wystarczy, jeśli sobie uprzytomnimy, jakie to właśnie nauki są: 1. Metafizyka, czyli ontologia, 2. Teoria poznania, 3. Psychologia, 4. Logika, 5. Etyka, 6. Estetyka. Nadto: filozofia religii, filozofia prawa, filozofia historii, filozofia matematyki, filozofia mowy, filozofia sztuki, i filozofia przyrody. W ten sposób z szeregiem nauk filozoficznych otrzymujemy szereg gałęzi filozofii. Ujęte w dwie grupy, przy czym widać, że gałęzie drugiej grupy są jakby ogniwami łączącymi nauki szczegółowe, jak teoria religii, nauka o prawie itp., z naukami filozoficznymi pierwszej grupy” (K. Twardowski, *Główne zasady nauk filozoficznych*, wykład dwugodzinny w Uniwersytecie Lwowskim w I, II i III trymestrze roku akademickiego 1926/1927, maszynopis z dopiskami odręcznymi, s. 6–7, CAPB).

²⁴ K. Twardowski, *Zagajenie na II Polski Zjazd Filozoficzny w Warszawie*, 23–28 września 1927 roku, rękopis, s. 9, CAPB.

merytoryczne uzasadnienie, ale w pierwszej połowie XX wieku ciągle problematyczna wydawała się możliwość właściwego, naukowego uzasadnienia sądów w większości dyscyplin filozoficznych. Twardowski, dokonując oceny naukowych kompetencji filozofii, wskazywał przede wszystkim na osiągnięcia logiki i metodologii.

A obok logiki i metodologii stawać może, choć w znaczenie skromniejszej postaci, teoria poznania, czyli epistemologia, na której polu wprawdzie ścierają się prądy i kierunki, zwalczają się przekonania i przypuszczenia, lecz która zdołała w swym dziejowym pochodzie przecieć tu i ówdzie zając pewne posterunki, z których najprawdopodobniej już nigdy nie zejdzie²⁵.

Mając na uwadze fakt, że metodologia była dla niego częścią logiki, wymienia tylko dwie nauki filozoficzne, które spełniały standardy naukowości, istniejące od dawna w naukach przyrodniczych. Ta sytuacja spowodowała chyba determinację uczonego, by stworzyć nieco inną koncepcję filozofii, która w mniejszym stopniu byłaby narażona na krytykę tych badaczy, którzy kwestionowali jej naukowe kompetencje.

Pragmatyczne i historyczne pojęcie filozofii

Inspirując się założeniami swojej teorii czynności i wytworów psychicznych, Twardowski przygotowuje referat na XI Zjazd Lekarzy i Przyrodników Polskich, który, w lipcu 1911 roku, miał odbyć się w Krakowie.

²⁵ K. Twardowski, *O wartości poznawczej nauk przyrodniczych*, wykład wstępny wygłoszony na otwarciu kursu uzupełniającego dla nauczycieli przedmiotów przyrodniczych w szkołach średnich, Lwów, 21 kwietnia 1921 roku, maszynopis z odręcznymi poprawkami, s. 2, CAPB.

Myśli o nowej koncepcji, która zawierałaby w swoim znaczeniu ujęcie filozofii jako zespołu nauk, ale zarazem tłumaczyłaby różnorodność sposobów rozumienia filozofii w historii kultury europejskiej. Podczas krakowskiego zjazdu Twardowski wygłasza referat pt. *Historyczne pojęcie filozofii*²⁶. W tym odczytaniu określa filozofię jako wytwór ludzkiego ducha. Różni się ona jednak w swojej istocie od innych wytworów.

Filozofia znajduje się na przecięciu przekątnej kwadratu, na którego czterech rogach mieszczą się religia, sztuka, nauka, działalność człowieka, jego postępowanie. Jest ogniskiem, skupieniem tych czterech dziedzin wytworów. [...] Tak pojęta filozofia, tak zaokrąglony pogląd na świat, nie jest tedy wyłącznie nauką, ani wyłącznie religią, ani wyłącznie sztuką, ani wyłącznie działalnością, postawą życiową, lecz tym wszystkim razem w należyтым ustosunkowaniu. Ognisko, i centrum i skupienie wszelkiej działalności ducha²⁷.

²⁶ Po zakończeniu zjazdu Twardowski planował szybką publikację swojego referatu w „Przeglądzie Filozoficznym”. Pisze o tym z Poronina w liście do Władysława Weryhy: „Chciałem swoją rzecz o historycznym pojęciu filozofii [...] przygotować do druku, bo zależy mi bardzo na szybkim jej ogłoszeniu. Tymczasem jednak przekonałem się, że muszę poczynić w niej dość liczne cytaty, co oczywiście tutaj, wobec braku książek do tego potrzebnych natrafia na nieprzezwyciężone przeszkody [...]. Więc dopiero ze Lwowa, w niejako czas po powrocie, będę Ci mógł posłać rękopis”, List Kazimierza Twardowskiego do Władysława Weryhy, 4 sierpnia 1911 roku, w: *Korespondencja naukowa Kazimierza Twardowskiego z Władysławem Weryhą*, s. 145–146, CAPB. Ostatecznie, referat Twardowskiego nie został opublikowany w „Przeglądzie Filozoficznym”. List ten został publikowany również w *Korespondencji Władysława Weryhy z Kazimierzem Twardowskim*, oprac. i wstęp R. Kuliniak, D. Leszczyna, M. Pandura i Ł. Ratajczak, Kęty 2017, s. 599–601.

²⁷ K. Twardowski, *Historyczne pojęcie filozofii*, referat wygłoszony w sekcji filozoficznej XI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie, 19 lipca 1911 roku, maszynopis, s. 21, 23, Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych (dalej jako RCIN).

W streszczeniu swojego referatu, przygotowanym do książki pamiątkowej zjazdu, Twardowski wyjaśnia, dlaczego zaproponował taki sposób ujęcia istoty filozofii. Chciał bowiem określić znaczenie terminu „filozofia” w rozwoju historycznym oraz przedstawić współczesne rozumienie jej zadań²⁸. Owemu historycznemu rozumieniu filozofii przeciwstawił jej znaczenie dogmatyczne, czyli pragmatyczne, które ujawni w przyszłości powołanie filozofii.

Zauważmy, że w argumentacji przedstawionej w *Historycznym pojęciu filozofii* uczyony powraca ponownie do ujęcia filozofii rozumianej jako zespół nauk. Nie czyni tego jednak wprost. Twierdzi bowiem, że poszczególne jej gałęzie definiują swoje kompetencje badawcze w miarę jak „zbliżają się” do wierzchołka kwadratu zwanego „nauką”. Podobna sytuacja zachodzi, gdy w rozważaniach filozoficznych zbliżamy się do innych wierzchołków kwadratu – religii, sztuki oraz działalności życiowej.

W tej koncepcji filozofii – rozumianej jako ognisko, centrum i skupienie wszelkiej działalności ducha – Twardowski miał też możliwość lepszego, bardziej przekonującego, uzasadnienia tezy, że wielkie systemy filozoficzne mają bardzo wymierną wartość poznawczą. Nawet jeśli sposób weryfikacji twierdzeń w tych systemach nie spełnia kryteriów stosowanych w naukach

przyrodniczych czy formalnych, to jednak ich twórczy wpływ na rozwój kultury, a także nauki, nie ulega wątpliwości. Twardowski sądził tak również w późniejszym okresie swojej działalności badawczej. Dlatego sensowna wydaje się teza, że koncepcja filozofii naukowej, jaką przedstawił w pierwszej dekadzie swojej działalności naukowej, została później uzupełniona o kulturowy kontekst, w którym filozofia staje się jednym z najważniejszych dóbr ludzkości²⁹.

Filozofia naukowa a metafizyczny pogląd na świat i życie

W referacie przedstawionym na XI Zjeździe Lekarzy i Przyrodników Polskich, czyli już w roku 1911, Twardowski stwierdza, że filozofia – jako skupienie i synteza nauki, sztuki, religii i działalności życiowej – jest „zaokrąglonym poglądem na świat”³⁰. Myśli tej nie rozwija wówczas szczegółowo, ale powraca do niej po kilkunastu latach³¹. Natomiast w lutym 1929 roku, podczas uroczystości z okazji dwudziestej piątej rocznicy istnienia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, analizuje, w szerszym kontekście, możliwe związki między rozwojem dyscyplin

²⁸ „Historyczne pojęcie filozofii musi posiadać taką treść, by zakres jego obejmował wszystko, co w dziejach umysłowości ludzkiej zdobyło sobie prawo obywatelstwa pod nazwą filozofii. W treść tego pojęcia nie może zatem wchodzić wyłącznie ani cecha naukowości, ani nie-naukowości, ani wyłącznie cecha teoretyczności, ani praktyczności, lecz taka cecha, która by drogą determinacji w tych wszystkich kierunkach dała uszczególnić” (K. Twardowski, *Historyczne pojęcie filozofii. Streszczenie referatu*, w: tenże, *Księga Pamiątkowa XI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Krakowie, 18–22 lipca 1911 roku*, Kraków 1912, s. 90–91. To streszczenie ukazało się również w: tenże, *Rozprawy i artykuły filozoficzne*, dz. cyt., s. 427–428).

²⁹ W roku 1927 Twardowski podkreśla, że trudno sobie wyobrazić historię kultury bez tego jej składnika, jakim jest filozofia: „Czym byłaby ludzkość pozbawiona Sokratesa i Demokryta, Platona i Arystotelesa czy stoików. Nie jest tedy filozofia, jej rozwój i krzewienie, wyłącznie sprawą specjalistów; wywiera ona wpływ potężny, niczym niezastąpiony, na całe życie umysłowe ludzkości; wpływ to często bardzo pośredni, ale tym szersze obejmujący kręgi” (K. Twardowski, *Zagajenie na II Polski Zjazd Filozoficzny w Warszawie*, dz. cyt. s. 11).

³⁰ K. Twardowski, *Historyczne pojęcie filozofii*, dz. cyt., s. 23, RCIN.

³¹ Pod tekstem fragmentów lwowskich wykładu Twardowskiego pt. „Główne zasady nauk filozoficznych”, przygotowanych na rok akademicki 1926/1927, znajduje się jego odrębny dopisek o następującej treści: „Filozofia jako pogląd na świat = metafizyka = system twierdzeń najogólniejszych o świecie. Z tym łączy się ściśle pogląd na życie” (tenże, „Główne zasady nauk filozoficznych”, wykład dwugodzinny, s. 6 (notatka na odwrocie strony), CAPB).

filozofii naukowej i zagadnieniami światopoglądowymi. Podkreśla wówczas, że chociaż sensowne jest kształtowanie naukowego, racjonalnego poglądu na świat i życie, to jednak proces ten nie może być zakończony w jakimś określonym momencie ludzkiej kultury.

Dokonując naukowego opracowania pewnych poglądów, zrazu metafizycznych, poszczególne nauki współpracują zrazem około budowy naukowego poglądu na świat i życie, a ponieważ do takiego naukowego poglądu zmierzają też sami twórcy poglądów metafizycznych, o ile w swych pomysłach liczą się z wynikami specjalnych badań naukowych, przeto wytwarza się tym sposobem pewna wzajemność; nauki specjalne czerpią pewne pomysły, pojęcia i tezy z systemów metafizycznych, a systemy metafizyczne otrzymują te pomysły, pojęcia i tezy z powrotem w stanie unaukowanym. W miarę zaś, jak ten proces będzie postępował naprzód, filozoficzny pogląd na świat i życie będzie się coraz bardziej wyłaniał ze stadium nie-naukowego i przednaukowego i będzie się stopniowo zbliżał do naukowego poglądu na świat i życie. Ale będzie się tylko zbliżał, albowiem skreślony powyżej pochod rozwojowy nigdy nie dobiegnie końca³².

Warto zauważyć, że Twardowski kwestionuje *de facto* w tej wypowiedzi kompetencje naukowe metafizyki, twierdząc, że swoje twierdzenia, pojęcia i tezy otrzymuje ona od poszczególnych nauk, głównie

niefilozoficznych. Uznając jednocześnie, że metafizyka tradycyjnie kształtowała w dziejach filozofii pogląd na świat, dochodzi do wniosku, że metafizyczny pogląd na świat nigdy nie stanie się teorią naukową.

Kluczowym momentem w rozumowaniu Twardowskiego jest utożsamienie znaczenia metafizycznego i filozoficznego poglądu na świat. Pojawia się tutaj pewna trudność, gdyż z jednej strony ów metafizyczny pogląd na świat nie mógł być, zdaniem uczonego, koncepcją naukową, a z drugiej strony, zgodnie z kolektywnym rozumieniem filozofii, metafizyka była nadal nauką filozoficzną. Sprzeczność ta, jak sądzę, nie została wyjaśniona przez Twardowskiego także w dalszych próbach analizy tego zagadnienia.

Do problemu konieczności tworzenia filozoficznego poglądu na świat i życie powraca Twardowski w tekście, który jest uzupełnieniem do ostatniego cyklu jego wykładów w Uniwersytecie Lwowskim. Pisze tam, że ludzie mają wielką potrzebę tworzenia światopoglądu, która może być zaspokajana w dwojaki sposób: za pośrednictwem religijnej wiary albo poprzez odwołanie do autorytetu ludzkiego rozumu. Twardowski, mimo że nie odrzucał możliwości istnienia Boga, jest przekonany, że ludzie poszukujący głębszego sensu życia, i nie posiadający żywej wiary religijnej, potrzebują światopoglądu filozoficznego. Uważał bowiem, że filozoficzny, czyli metafizyczny pogląd na świat i życie jest najbardziej racjonalny ze wszystkich jego świeckich form i przejawów.

Nie mają te poglądy charakteru ściśle naukowego, bo, jak powiedziałem, niepodobna ich naukowo uzasadnić. Ale mają one w sobie coś z nauki, że usiłują zna-

³² K. Twardowski, *Przemówienie wygłoszone na obchodzie dwudziestopięciolecia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie dnia 12 lutego 1929 roku*, w: *Księga Pamiątkowa Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie. 12 II 1904 – 12 II 1929*, Lwów 1931, cyt. za: tenże, *Wybrane pisma filozoficzne*, dz. cyt., s. 383.

leżć odpowiedź na pewne pytanie dotyczące rzeczywistości, i to drogą rozumową. Mają jednak one coś ze sztuki, mianowicie poezji, gdyż muszą uzupełniać niedostatki poznania rozumowego bardziej swobodnymi koncepcjami, i wymagają wielkiej, twórczej pomysłowości. Mają dalej coś w sobie z religii, gdyż pragną uczynić załość potrzebom człowieka, którym służą wierzenia religijne. A w końcu zawiera się w każdym poglądzie na świat, jak widzieliśmy także, pogląd na życie, tak iż w poglądzie na świat wyraża się pewna postawa życiowa. Tak więc pogląd na świat, czyli zbiór przekonań dotyczących początków, istoty, ustroju i celu wszechświata jest czymś pośrednim między nauką, religią, sztuką i postawą życiową³³.

Twardowski w opisie metafizycznego poglądu na świat i życie wykorzystuje więc swoje rozumienie filozofii jako pośredniego wytworu ducha ludzkiego istniejącego pomiędzy innymi, ważnymi składnikami kultury. Możliwość tworzenia filozoficznego poglądu na świat i życie jest jednak nadal problematyczna, gdyż konieczność tworzenia go „drogą rozumową” może, na przykład, pozostawać w konflikcie z potrzebą wprowadzenia do struktury światopoglądu treści religijnych, objawionych przez Boga³⁴.

³³ K. Twardowski, Uzupełnienie do wykładów pt. „Historia filozofii w zarysie” realizowanych w Uniwersytecie Lwowskim w I, II i III trymestrze roku akademickiego 1930/1931, maszynopis, s. 4–5., CAPB.

³⁴ Z kolei Wojciech Rechlewicz podkreśla, że metafizyczny pogląd na świat i życie, tak, jak go definiuje Twardowski, jest trudny do przyjęcia dla ludzi myślących krytycznie, czyli także dla uczonych i filozofów: „Rozważania Twardowskiego [...] pokazują, że filozofia traktowana wyłącznie naukowo nie zaspokaja potrzeby całościowego rozumienia świata, nie daje nam pewności co do kwestii, o których Twardowski mówił, że zajmują umysł najbardziej, czyli kwestii początku świata, celu jego rozwoju, relacji ze światem materialnym i duchowym. Bywa więc tak, że człowiek myślący krytycznie skazany jest na pewne wewnętrzne niespełnienie i rozdarcie; trudno mu z obawy

Analizując argumentację Twardowskiego w tej kwestii, natrafimy także na kolejny problem, może jeszcze bardziej istotny. Filozof wierzył, że metafizyczny pogląd na świat i życie stawał się będzie teorią coraz bardziej naukową, a jednocześnie twierdził, że ten proces nigdy się nie kończy. Można zatem zapytać, czy opisywane przez filozofa dążenie zmierza w ogóle do konkretnego celu?³⁵ Jeśli go nie osiągniemy w uwarunkowaniach życia osobistego i rozwoju kultury, to dlaczego Twardowski w ogóle o tym pisze?

Te trudności interpretacyjne wynikają przede wszystkim z poważnych wątpliwości Twardowskiego w kwestii naukowego statusu metafizyki i niektórych innych nauk filozoficznych. Powiększały się one stopniowo, w kolejnych etapach działalności badawczej uczonego. W konsekwencji Twardowski uznał, że kompetencje naukowe miało tylko kilka dyscyplin: logika wraz z metodologią nauk, teoria poznania oraz, częściowo, psychologia empiryczna³⁶. Co ciekawe,

przed dogmatyzmem całkowicie „uwierzyć” w jakiś całościowy, metafizyczny pogląd na świat i życie, a jednocześnie odczuwa potrzebę posiadania takiego poglądu” (W. Rechlewicz, *Nauki filozoficzne a światopogląd według Kazimierza Twardowskiego i Tadeusza Czeżowskiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie” 2018, t. 15, s. 95).

³⁵ Na ten problem zwraca uwagę Ryszard Jadcak. Podkreśla, że określona, pozytywistyczna koncepcja nauki „[...] każe Twardowskiemu być sceptykiem w kwestii możliwości zbudowania takiego poglądu na świat i życie, który byłby naukowo uzasadniony, a więc posiadał walor obiektywny. Wszelkie próby budowania systemów nazywał wówczas uczony metafizycznymi, nie mającymi nic wspólnego z nauką. Stanowisko takie w praktyce akceptowało fakt prymatu metafizycznego poglądu na świat i życie, jako tego, którego obalić niepodobna, bowiem nie można z powodzeniem przeciwstawić mu nieistniejącego dziś i nie dającego się sformułować w przyszłości światopoglądu naukowego” (R. Jadcak, *Rola introspekcji w ogólnej teorii nauk Kazimierza Twardowskiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filozofia, t. 9, z. 167, s. 9).

³⁶ Znamienne są w tym kontekście uwagi Twardowskiego na temat problematyki historii filozofii. Stwierdza bowiem, że „[...] pogląd na świat i życie, a raczej dzieje różnych poglądów na świat i życie, ich powstawanie i rozwój, jest też głównym tematem historii filozofii, która z tego punktu widzenia jest więc głównie historią metafizyki

taka ocena możliwości badawczych filozofii nie jest logicznie spójna z przekonaniem, że rzetelne jej uprawianie wymaga wysokich kompetencji naukowych³⁷.

Konkluzje

Kazimierz Twardowski tworzył swoją koncepcję filozofii w długim okresie czasowym i te historyczne uwarunkowania tłumaczą, przynajmniej w pewnym stopniu, jego konsekwentne dążenie do modyfikacji i uzupełniania swojej refleksji metafizycznej. Na koniec warto jednak zapytać, czy kontrowersyjność tego ujęcia istoty filozofii, dostrzegana nawet przez jego uczniów³⁸, wynikała tylko z jakiejś cechy umysłu Twardowskiego? A może miała głębszą podstawę w intelektualnym klimacie kultury europejskiej przełomu wieku XIX i XX – czasu, w którym kształtowała się jego osobowość twórcza?

Sądzę, że sposób rozumienia zagadnień metafizycznych przez Twardowskiego był po części konsekwencją bezpośrednich, osobistych inspiracji, ale w większym

i etyki” K.(Twardowski, *Uzupełnienie do wykładów pt. „Historia filozofii w zarysie”*, dz. cyt., s. 5).

³⁷ Twardowski podkreślał, że kto chce w przyszłości zostać filozofem, „[...] kto pragnie na jej polu z pożytkiem pracować, ten winien przyswoić sobie odpowiednie wykształcenie humanistyczne, jak i matematyczno- przyrodnicze. Odpowiednie zaś będzie to wykształcenie wtedy, jeśli nie będzie tylko takim w obu dziedzinach wykształcenia, jakie daje uwzględniająca je obie szkoła średnia, lecz jeśli nadto obejmie także dokładniejszą znajomość jednej z nauk humanistycznych, jednej z nauk przyrodniczych oraz matematyki” (K. Twardowski, *O przygotowaniu naukowym do filozofii*, dz. cyt., s. 97–98).

³⁸ Tadeusz Kotarbiński, stosunkowo krytycznie oceniał założenia koncepcji filozofii, tworzonej we Lwowie przez Twardowskiego: „Co mnie irytowało [...] w samym ujęciu filozofii w jego szkole? Filozofia to był konglomerat przedmiotów wybranych tak, jak to jest ustalone tradycyjnie i konwencjonalnie w podziałach pracy na uniwersytetach i w katalogach bibliotek. Obejmował on logikę, teorię poznania, etykę, estetykę, w pewnej mierze psychologię, metafizykę, wreszcie historię filozofii [...]. Brak mi było jakiejś organicznej koncepcji filozofii jako zbioru zagadnień” (T. Kotarbiński, *Jak zacząłem filozofować, jak filozofuję i jak innym radzę to czynić?*, „Polityka” 1958, nr 8, w: tenże, *Dziela wszystkie. Prakseologia*, część II, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003, s. 504).

stopniu tworzył się pod wpływem typowych cech umysłowości europejskiej u schyłku XIX wieku. Niebagatelne znaczenie miała osobowość twórcza Brentana i jego ujęcie problematyki filozofii naukowej. Szczególny wpływ na sposób myślenia Twardowskiego miała na pewno lektura pracy wiedeńskiego mistrza pt. *Cztery fazy filozofii i jej stan obecny*. Brentano twierdził w niej bowiem, że na przełomie XIX i XX wieku rozpocznie się kolejna faza rozkwitu filozofii i, co więcej, rozwój ten będzie przebiegał w twórczym dialogu z naukami szczegółowymi. Twardowski przyjmuje to założenie i tworzy konsekwentnie koncepcję filozofii, która jest zespołem poszczególnych nauk. Trzeba jednak przyznać, że w pierwszym okresie istnienia szkoły lwowskiej idea tworzenia filozofii naukowej nie była bynajmniej pomysłem banalnym. Można nawet zaryzykować tezę, że koncepcja ta była wówczas stosunkowo oryginalna³⁹.

Po roku 1910 w jego koncepcji filozofii pojawia się jednak jakaś sprzeczność. Symbolem tego wewnętrznego rozłamu jest status badawczy metafizyki, która traci *de facto* swoje naukowe kompetencje. Co ciekawe, metafizyka, nawet w ostatnim okresie jego działalności naukowej, jest ciągle jedną z najważniejszych nauk filozoficznych. Cóż jednak z tego, skoro Twardowski ograniczył zdecydowanie jej możliwości badawcze i w zasadzie utożsamiał ją z teorią światopoglądu⁴⁰.

³⁹ Tak sądzi Dariusz Łukasiewicz: „Postulat ten jest oryginalny – podkreśla – ponieważ tym, co było typowe dla czasu, w którym działał Twardowski, było przeciwstawianie filozofii naukom lub marginalizacja filozofii do roli encyklopedycznej syntezy nauk szczegółowych, głównie przyrodniczych” (D. Łukasiewicz, *Poglądy filozoficzne Kazimierza Twardowskiego*, dz. cyt., s. 10).

⁴⁰ Ryszard Kleszcz dostrzegł ciekawą tendencję dotyczącą tematów zagadnień, realizowanych podczas zajęć dydaktycznych prowadzonych przez Twardowskiego w Uniwersytecie Lwowskim: „Co warte zauważenia

Względnie negatywna ocena naukowego potencjału metafizyki była zapewne konsekwencją oddziaływania ideowego przesłania filozofii Immanuela Kanta, a ściślej, jego krytyki naukowych możliwości metafizyki. Wydaje się, że stosunek Twardowskiego do dokonań królewieckiego myśliciela był ambiwalentny. Z jednej strony, krytykował Kanta za jego skłonność do filozoficznej, nienaukowej spekulacji. Natomiast z drugiej

strony, założenia jego filozofii okazały się przydatne w uzasadnieniu możliwości istnienia racjonalnego, a zarazem nienaukowego poglądu na świat i życie – koncepcji, w której tworzeniu zasadniczą rolę do spełnienia ma właśnie metafizyka i Kantowski rozum praktyczny. Zakres inspiracji myślą Kanta w jego koncepcji filozofii jest jednak problemem bardziej złożonym, wartym podjęcia w osobnym studium.

to słaba stosunkowo reprezentacja zajęć z zakresu [...] metafizyki. Problematyka metafizyczna, poza wykładami historycznymi, podejmowana jest przez Twardowskiego tylko w początkach jego lwowskiej działalności, kiedy to jeszcze traktował metafizykę jako dział naukowo pojmowanej filozofii. Później, zgodnie ze swoimi metafizycznymi przekonaniami, problematyki *stricto* metafizycznej nie podejmuje w swoich zajęciach. Możemy więc powiedzieć, że w kształceniu filozoficznym preferował Twardowski te dyscypliny, które kształcić miały filozofów realizujących standardy filozofii naukowej i mających jednak zarazem stosunkowo dobre przygotowanie w zakresie historii myśli filozoficznej” (R. Kleszcz, *Kazimierz Twardowski o kształceniu filozofów*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2015, R. 24, nr 1, s. 67). Istotnie, w okresie ponad trzydziestu lat pracy dydaktycznej Twardowski tylko kilka razy prowadził wykłady dotyczące zagadnień metafizyki. Chodzi o wykład pt. *Zasadnicze zagadnienia teorii poznania i metafizyki* realizowany w semestrze zimowym w roku akademickim 1899/1900 oraz wykład pt. *Główne zasady nauk filozoficznych* prowadzony w trzech trymestrach roku akademickiego 1926/1927 i w pierwszym trymestrze roku akademickiego 1928/1929. Szerzej na ten temat w: R. Jadczyk, *Kazimierz Twardowski. Nota bibliograficzna*, Toruń 1991, s. 59–77.

Bibliografia

- Borzym S., *Panorama polskiej myśli filozoficznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Brentano F., *Die vier Phasen der Philosophie und ihr augenblicklicher Stand (Cztery fazy filozofii i jej stan obecny)*, Verlag, Stuttgart 1896.
- Brentano F., *Psychologia z empirycznego punktu widzenia*, tłum. W. Galewicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Czerny J., *Kazimierz Twardowski – współtwórca brentanowskiego programu filozofii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Dąbska I., *Czterdzieści lat filozofii we Lwowie. 1898–1938*, „Przegląd Filozoficzny” 1948, z. 1–3, s. 14–25.
- Dąbska I., *Franciszek Brentano a polska myśl filozoficzna. Kazimierz Twardowski i jego szkoła. Referat wygłoszony podczas sympozjum w Grazu (4–8 września 1977 r.) zorganizowanego z okazji sześćdziesiątej rocznicy śmierci Brentana*, „Ruch Filozoficzny” 1979, nr 1–2, s. 1–10.
- Jadczak R., *Kazimierz Twardowski. Nota biobibliograficzna*, nakładem autora, Toruń 1991.
- Jadczak R., *Rola introspekcji w ogólnej teorii nauk Kazimierza Twardowskiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filozofia, t. 9, z. 167, s. 3–19.
- Kleszcz R., *Kazimierz Twardowski o kształceniu filozofów*, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 2015, R. 24, nr 1, s. 53–71.
- Korespondencja Władysława Weryhy z Kazimierzem Twardowskim*, oprac. i wstęp. R. Kuliniak, D. Leszczyna, M. Pandura i Ł. Ratajczak, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2017, s. 599–601.
- Kotarbiński T., *Dzieła wszystkie. Prakseologia*, część II, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 2003.
- Łukasiewicz D., *Poglądy filozoficzne Kazimierza Twardowskiego*, „Filo-Sofija” 2018, nr 40, s. 9–21.
- Rechlewicz W., *Nauki filozoficzne a światopogląd według Kazimierza Twardowskiego i Tadeusza Czeżowskiego*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie” 2018, t. 15, s. 85–96.
- Twardowski K., *Autobiografia filozoficzna (1926 r.)*, tłum. E. Paczkowska-Łągowska, „Przegląd Filozoficzny – Nowa Seria” 1992, nr 1, s. 19–33.
- Twardowski K., *Franciszek Brentano a historia filozofii*, „Przełom” 1895, nr 11, s. 335–346.
- Twardowski K., „Główne zasady nauk filozoficznych”, wykład dwugodzinny w Uniwersytecie Lwowskim w I, II i III trymestrze roku akademickiego 1926/1927, maszynopis z odręcznymi poprawkami, w: Cyfrowe Archiwum Połączonych Bibliotek Wydziału Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk oraz Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (dalej jako: CAPB).
- Twardowski K., *Historyczne pojęcie filozofii*, referat wygłoszony w sekcji filozoficznej XI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w dniu 19 lipca 1911 r., maszynopis, w: Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych.
- Twardowski K., *Historyczne pojęcie filozofii. Streszczenie*, w: *Księga Pamiątkowa XI Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich*

w Krakowie, Nakładem Komitetu Gospodarczego, Kraków 1912, s. 90–91.

Twardowski K., *List do Henryka Struvego z 25 maja 1897 r.*, przygotował do druku Ryszard Jadczyk, „Kwartalnik Filozoficzny” 1993, t. 21, z. 4, s. 118.

Twardowski K., List do Władysława Weryhy z 4 sierpnia 1911 roku, korespondencja naukowa Kazimierza Twardowskiego z Władysławem Weryhą, w: CAPB.

Twardowski K., *Mysł, mowa i czyn*, część I, red. A. Brożek, J. Jadacki, Copernicus Press, Kraków 2013.

Twardowski K., *Nauki humanistyczne a filozofia*, odczyt wygłoszony dnia 12 października 1912 roku na 130. posiedzeniu naukowym Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, maszynopis z odręcznymi poprawkami, w: CAPB. Druk także w: *Dwa odczyty*, do druku przygotowała I. Dąbska, „Ruch Filozoficzny” 1976, t. 34, nr 1–2, s. 17–24.

Twardowski K., *Określenie filozofii*, maszynopis z odręcznymi poprawkami, karta I, w: CAPB.

Twardowski K., *O czynnościach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki*, w: *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza*, t. 2, Nakładem Uniwersytetu Lwowskiego, Lwów 1912, s. 1–33.

Twardowski K., *O przygotowaniu naukowym do filozofii*, „Ruch Filozoficzny” 1919–1920, R. 5, nr 6, s. 97–99.

Twardowski K., *O tak zwanych prawdach względnych*, w: *Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy Fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900, s. 3–25.

Twardowski K., *O treści i przedmiocie przedstawień*, tłum. I. Dąbska, w:

Wybrane pisma filozoficzne, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965.

Twardowski K., *O wartości poznawczej nauk przyrodniczych*, wykład wstępny wygłoszony we Lwowie 21 kwietnia 1921 roku na otwarciu kursu uzupełniającego dla nauczycieli przedmiotów przyrodniczych w szkołach średnich, maszynopis z odręcznymi poprawkami, w: CAPB.

Twardowski K., *Przemówienie wygłoszone na obchodzie dwudziestopięciolecia Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie dnia 12 lutego 1929 roku*, w: *Księga Pamiątkowa Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie. 12. II. 1904 – 12. II. 1929*, Lwów 1931.

Twardowski K., *Psychologia wobec fizjologii i filozofii*, „Przegląd Naukowy i Literacki” 1897, R. 30, s. 17–41.

Twardowski K., *Rozprawy i artykuły filozoficzne. Zebrali i wydali uczniowie*, Wydawnictwo „Książnica – Atlas”, Lwów 1927.

Twardowski K., Uzupełnienie do wykładów pt. „Historia filozofii w zarysie”, w: CAPB.

Twardowski K., *Wykład wstępny w Uniwersytecie Lwowskim*, „Principia” 1994, t. 8–9, s. 225–236.

Twardowski K., Zagajenie na II Polski Zjazd Filozoficzny w Warszawie, 23–28 września 1927 r., rękopis, w: CAPB.

Twardowski K., *Zur Lehre von Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen. Eine psychologische Untersuchung*, Holder, Wien 1894.

Woleński J., *Filozoficzna szkoła lwowsko-warszawska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1985.

Woleński J., *Logic and Philosophy in the Lvov-Warsaw School*, published by Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London 1989.

Zarys dziejów filozofii polskiej. 1815–1918, red. S. Borzym, H. Floryńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986.

Ziemski P., *Trzy uwagi na marginesie rozprawy Kazimierza Twardowskiego*

Psychologia wobec fizjologii i filozofii, „Przeгляд Filozoficzny – Nowa Seria” 2000, nr 3, s. 241–251.

Koncepcja filozofii w myśli Kazimierza Twardowskiego

W artykule przedstawiam najważniejsze składniki koncepcji filozofii w myśli Kazimierza Twardowskiego. Podkreślam, że metafizyczne poglądy twórcy Szkoły Lwowsko-Warszawskiej kształtowały się i modyfikowały w latach 1894–1930, czyli na wszystkich etapach jego działalności naukowej. Akcentuję również, że Twardowskiego koncepcja filozofii jest teorią złożoną z kilku aspektów. Pierwszy sposób rozumienia specyfiki badawczej filozofii wynika z jej naukowego statusu. W tym kontekście filozofia to zespół wielu dyscyplin naukowych: logiki, psychologii, teorii poznania, etyki, estetyki, metafizyki, filozofii prawa, filozofii religii i filozofii historii. W drugim znaczeniu filozofia jest dla Twardowskiego światopoglądem. W tym rozumieniu nie jest ona jednak i nigdy nie będzie – wiedzą naukową. Niemniej, pragnienie posiadania światopoglądu jest wielką potrzebą każdego człowieka. Dlatego w koncepcji Twardowskiego kwestią istotną okazały się możliwości stworzenia takiego światopoglądu, który mógłby stać się dla filozofa intelektualną i życiową inspiracją. W zakończeniu artykułu zwracam jednak uwagę na istnienie nieusuwalnej sprzeczności w jego refleksji metafizycznej. W myśli Twardowskiego metafizyka jest bowiem zawsze jedną z nauk filozoficznych, ale z drugiej strony

jej metody badawcze muszą być wykorzystane w tworzeniu metafizycznego, ale zarazem nienaukowego światopoglądu. W konsekwencji, ludzkie pragnienie kształtowania metafizycznego poglądu na świat i życie, które nie może być składnikiem wiedzy naukowej, tworzy, w psychice uczonego i filozofa, poczucie jakiegoś wewnętrznego, egzystencjalnego niespełnienia. Usunięcie tej sprzeczności jest możliwe tylko przy założeniu, że metafizyka – w procesie tworzenia światopoglądu – przestaje być nauką filozoficzną, ale takiego rozwiązania Twardowski nie chciał przyjąć.

Słowa kluczowe: koncepcja filozofii, metafizyka, nauka, światopogląd, człowiek, egzystencjalne rozdwojenie

The Concept of Philosophy in the Thought of Kazimierz Twardowski

The study presents the most important components of the concept of philosophy in the thought of Kazimierz Twardowski. It emphasizes that the metaphilosophical views of the founder of the Lviv-Warsaw School were shaped and modified in the years 1894–1930, that is at all stages of his scientific activity. It also accentuates that Twardowski's concept of philosophy is a theory comprised of several aspects. The first way of understanding the research scope of philosophy is based on its scientific status. In

this context, philosophy is a set of many scientific disciplines: logic, psychology, epistemology, ethics, aesthetics, metaphysics, philosophy of law, philosophy of religion, and philosophy of history. In the second sense, Twardowski sees philosophy as a worldview. Understood this way, however, philosophy is not – and never will be – scientific knowledge. Nevertheless, the desire to have a worldview is a crucial need of every human being. Thus, in Twardowski's concept, the ability to develop a worldview that could become an intellectual and life inspiration for the philosopher proved to be an important issue. In the conclusion of the article, however, an indelible contradiction in his metaphilosophical reflection is acknowledged. In Twardowski's thought, metaphysics is

always one of the philosophical sciences. On the other hand, its research methods must be used to create a metaphysical, but at the same time non-scientific worldview. Consequently, the human desire to form a metaphysical view of the world and life, a desire which cannot be a component of scientific knowledge, leads to a sense of some inner, existential unfulfillment in the psyche of the scientist and philosopher. This contradiction can be removed only upon an assumption that metaphysics – in the process of developing a worldview – ceases to be a philosophical science, but Twardowski did not want to accept such a solution.

Keywords: concept of philosophy, metaphysics, science, worldview, human being, existential dichotomy

Dariusz Barbaszyński: dr hab., pracownik naukowy w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W swoich zainteresowaniach badawczych podejmuje zagadnienia z historii filozofii polskiej przełomu wieku XIX i XX. Analizuje również problemy z historii szkoły lwowsko-warszawskiej, zwłaszcza zagadnienia związane z pierwszym okresem rozwoju tej formacji intelektualnej. Fascynuje się również problematyką współczesnej filozofii

mistyki, teologii i filozoficznej antropologii. Opublikował, między innymi: *Między racjonalizmem a mistycyzmem. Problem przestrzeni etycznej w poglądach filozoficznych Mariana Zdziechowskiego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Olsztyn 1999; *Odkrywanie struktur rzeczywistości. Problemy filozofii całości w poglądach Mariana Borowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012.

E-mail: dariusz.barbaszynski@uwm.edu.pl